

Veres Lajos

Az állam gazdasági szerepvállalásának felértékelődése

Appreciation of the State Role in the Economy

Összefoglalás

A szerző közel harmincéves visszatekintéssel áttekinti az állam szerepének nagymértékű változását, átalakulását. A gazdasági rendszerváltás Magyarországon valójában már 1989-ben elkezdődött, részben azzal, hogy az állami vállalatok esetében a társasági törvény megjelenésével lehetővé vált a gazdasági társasággá való átalakulás, a magántőke bevonása. A másik nagyon látványos elem volt az Országos Tervhivatal megszüntetése, és ezzel Magyarországon 1989-től egészen 1996-ig modern értelemben nem működött tervezés. A kilencvenes évek első felében az állam főként a tulajdonosi szerkezet átalakítására, a kárpótlásra, a privatizációra és az új adórendszerekre fókuszált. A kilencvenes évek második felétől már nagyobb hangsúly helyeződött a fejlesztésekre, azok finanszírozására és a munkahelyteremtésre. Az Európai Unióhoz való csatlakozási szándék elfogadását követően megjelentek az uniós követelmények, és ebben fontos elemek voltak a piacgazdaságra való felkészülés és átállás, az európai uniós alapelvek és értékek átvétele, a nemzeti és regionális szintű tervezés és programozás.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: B22, D50, F22, H50, J68

Kulcsszavak: piacgazdaság, külföldi tőke, egyensúlytalanság, állami szerepvállalás

DR. VERES LAJOS PhD, főiskolai tanár, Dunaújvárosi Egyetem (veresl53@gmail.com).

Summary

The author gives an overview of the large-scale changes and transformation in the state's role in the past nearly thirty years. Change in the economic regime actually started in 1989 in Hungary, partly with the promulgation of the Act on Business Organisations, which allowed state-owned companies to become business organisations and to raise private capital. The other highly spectacular element was the closing down of the National Planning Office, which resulted in no planning in the modern sense in Hungary between 1989 and 1996. In the first half of the 1990s, the state focussed primarily on the transformation of the ownership structure, restitution, privatisation and the new tax regime. From the second half of the 1990s, higher emphasis was placed on investments, their financing and job creation. After the intention to join the European Union was accepted, the expectations of the European Union, including preparation for and conversion to a market economy, and the fundamental principles and values of the European Union were adopted, and planning and programming started at a national and regional level.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: B22, D50, F22, H50, J68

Keywords: market economy, foreign capital, imbalances, state role

A PIACGAZDASÁG TÁRSADALMI ELFOGADOTTSÁGA
AZ ÁTMENETI IDŐSZAKBAN

A tudományos kutatóműhelyek átfogóan vizsgálták a verseny hatását a magyar gazdaságra, valamint a piacgazdaság társadalmi elfogadottságát. Az elemzők a 90-es évek első felében egy sor ellentmondásra hívták fel a figyelmet (Chikán, 1997). A globális verseny térhódításával párhuzamosan figyelmeztető jelek sorozatával találkozhattunk. Ezek az írások tükrözik azt a válságot, amelyben a világ jelenleg van a versenyhez és következményeihez fűződő értékek, kormányzati és vállalati irányítás és közvélekedés tekintetében. Ez a válság tükröződik a hazai viszonyokban is, egyes kérdések különös élességgel vetődtek fel az átmenet során, amikor az új társadalmi és gazdasági rend kialakításával kapcsolatban, elvben volt bizonyos szabadságfokunk.

A rendszerváltás kezdeti időszakában

Míg a piacgazdaság meghonosításához legalább a rendszerváltás kezdeti periódusában kedvező várakozások fűződtek, a tulajdon kérdésében a közgondolkodást mindvégig ambivalens hozzáállás jellemezte. A kistulajdon elfogadásával még volt gond, de a dolgozói tulajdon kivásárlását szimpátia kísérte, sok ellenérzés fogalmazódott meg ugyanakkor a pályázaton, árverésen alapuló értékesítés esetében, amikor a „legtöbbit ígérőnek” adták át a tulajdont. Fokozatosan romlott a külföldi tőke beáramlásának megítélése is. Erős vonzódás volt észlelhető a szociális biztonságot fenntartásával

(illetve visszaállításával) kapcsolatban, és rendkívül negatívan ítélték meg a jövedelmi differenciálódást.¹ Még a piacgazdasággal általában rokonszervezők is elfogadták, sőt elvárták a kormányzatnak a társadalmi különbségek csökkenésével kapcsolatos felelősségvállalását.

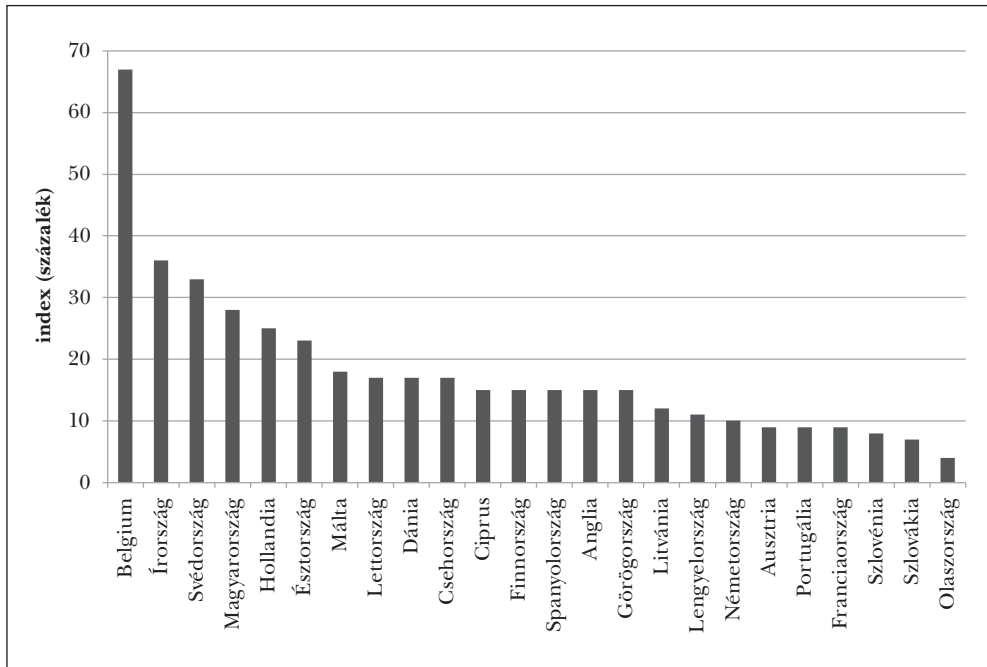
A vizsgálatok természetesen nem homogén struktúraként látták a magyar társadalmat. A piacgazdasággal kapcsolatos magatartást illetően öt alaptípust találtak, amelyeket elemezve a népesség mintegy hetede sorolható a piacgazdaságot támogatók magjához, mintegy 40% közös vonása egyfajta antikapitalizmus, a magántulajdon térhódításával kapcsolatos ellenérzés. A lakosság közel fele eszerint kettős lélekkel viszonyult az átmenethez. A fentiek alapján elmondható, hogy a piacgazdaság és a társadalmi átmenet elfogadottsága alacsony fokú volt a magyar népességben, mely hozzáállás nagymértékben akadályozta a versenyképesség kibontakozását. Aligha tévedünk, ha a helyzet okát részben a történelmi tapasztalatokban és hagyományokban, részben pedig a fordulatot követő időszak fejleményeiben keressük. Ez utóbbiak részben objektívek (a rendszerváltással együtt járó, fokozott létbizonytalanság), részben a politikai baklövés és botránnyok közhangulatot rontó hatásainak következménye. A piacgazdaság legitimitációjának alacsony foka egyenes úton vezetett el a feketegazdaság közvéleménybeli elfogadottságához, az alacsony közpénzbefizetési morálhoz és a rossz társadalmi közhangulathoz. Abban az időszakban Magyarországon a 3,9 millió foglalkoztatottból mintegy hatszázezer semmilyen adót nem fizettek. A kieső állami bevétel nagyobb volt, mint a költségvetési deficit, és ekkor még nem számítottuk az adócsalás miatti kieséseket! Ez a helyzet képezte talán a legfőbb belső akadályát a magyar gazdaság nemzetközi versenyképességének, európai és globális integrálódásának (Chikán, 1997).

A piacgazdaságra való felkészülés

A rendszerváltás előestéjén a magyar társadalomban uralkodó vélemény kívánatosnak tartotta a piacgazdaságra való áttérést: jellemző volt a piac liberalizálásának támogatása, a gazdaságtalan termelés leállításával való egyetértés, a külföldi tőkebeáramlás üdvözlése. A 90-es évek közepére ez a helyzet fokozatosan megváltozott, és túlsúlyba jutottak a piac korlátozását szorgalmazó vélemények. Ezen nem is lehet csodálkozni, hiszen 1993–1994-ben tetőzött a munkanélküliség és az infláció, rendkívül negatív volt a jövedelmi differenciálódás megítélése. A piacgazdaságra való felkészítés folyamatában *kedvezőtlenül hatott a magyar oktatásügy lassú orientációváltása*. Oktatásunk alapvetően a megismerésre irányuló tudás átadására szerveződött. A sikerorientáltság, a vállalkozó-kísérletező kedv, a kockázatok (tévedés hatásainak) felmérése, a kompromisszumkeresés, a konfliktusmegoldó képesség, az empátia, az önbizalom, a kreativitás, a megbízhatóság, a pontosság, a probléma megfogalmazása, algoritmizálása, a struktúrában való tájékozódás, az adatok értelmezése, dekódolása, az adathalmazokban való eligazodás – azaz a sikeres gazdasági szereplővé válás feltételeinek kialakítása – mind-mind általános hiányossága volt a változó társadalmi életében való hatékony részvételhez szükséges szabályok, normák elsajátításának.

A 90-es évek második felében gyorsult a gazdaság fejlődési üteme, csökkent a munkanélküliség és az infláció, a külföldi tőkebeáramlás éreztette hatását mind a gazdaságban, mind pedig a családok, az egyén életében. A tőkeáramlás gyorsulása világlajosság, ennek a folyamatnak az EU-15 országok aktív részesei voltak, mint nagy tőke kibocsátók és jelentős mértékű tőkét befogadók egyaránt. A jelölt országok leginkább kedvezményezettjei voltak a folyamatnak. Így a hazánkba érkező külföldi tőkebefektetések kezdetben csak a tulajdonviszonyokat érintették, ám később módosították a termelési-értékesítési kapcsolatokat, a technikai-technológiai jellemzőket, a gazdaság regionális szerkezetét. Összességében a külföldi érdekltségű vállalkozásoknak lényegesen nőtt a belgazdaságban betöltött szerepe. Ennek a folyamatnak a nemzetközi gyakorlatban alkalmazott mutatója az ún. transznacionalizálódási index, a továbbiakban TNI.²

1. ábra: Az EU-15 országok és az újonnan csatlakozók transznacionalizálódási indexe, 1999

Forrás: Pitti, 2003

A nemzetközi elemzők a csatlakozás előtt álló országok TNI-indexét magasnak minősítették (lásd Magyarország, Észtország, Lettország és Csehország EU-átlagot meghaladó értékei), ami az elkövetkező években tovább erősödött. Közismert, hogy Csehország, illetve Lengyelország jelentős fáziskéséssel indította privatizációs programjait, illetve számos országban még nem volt látványos eredménye a tulajdoni arányok módosulásának (lásd Szlovénia).

A külföldi tőke szerepe

Míg az EU-15 országok többségében a külföldi és a nemzetközi tőke egymással arányban állt, addig a csatlakozás előtt álló országokban – a nemzeti tőke hiányában – az erőviszonyok egyensúlyi gondokat jeleztek. A külföldi működő tőke hatásai az alábbiak szerint csoportosíthatók:

– kedvező hatások: a belső erőforrások mozgósítása (vállalatok, beszállítói hálózatok, tanulás); a verseny ösztönzése (országon belül és nemzetközi szinten); a nemzetközi integráció erősítése (anyavállalaton keresztül és közvetlenül);

– kedvezőtlen hatások: forráskivonás (a bővített újratermelés nem itt valósul meg); szelekció (a kis- és középvállalkozások kieshetnek a versenyből); dezintegrációs hatás (a multinacionális vállalatok kisebb tudományos-gazdasági együttműködési készséget mutatnak); blokkoló hatás (egy-egy piaci szegmensben mutatkozhat a nagyvállalatok erőfölénye miatt, keresztezheti a gazdaságpolitikai célokat).

A várt kedvező hatások mellett kellő figyelmet kell fordítani a kedvezőtlen hatások számbavételére is. Az elemzők álláspontja szerint a külföldi működő tőke beáramlásából származó legnagyobb előny az önfejlődés meggyorsításából fakadhat, amit az újabb és újabb kihívásokon keresztül az *állandó versenyeztetés* révén ér el a külföldi tőke.

Az állami tulajdon gyors értékesítésével *Magyarország a külföldi működő tőkétől függő országgá vált*. Az állami nagyvállalatok értékesítésével a külföldi cégek, számos iparág mellett, megszerezték Magyarország élelmiszeripari piacait is. Következésképpen, az új gazdaságpolitika egyik kihívása az ország belső gazdaságának és azon belül kiemelten az élelmiszeripari vertikumoknak az újjászervezése lett, ami jelentősen hozzájárulhat a belső fizetőképes kereslet növeléséhez. A neoliberális gazdaságpolitikától történő folyamatos elszakadást célszerű, ha egy aktív, belső erőforrásokat fejlesztő gazdaságpolitika követ, melyben az endogén tényezők tudatos fejlesztésére helyeződik a hangsúly (Lentner, 2016).

AZ ÁLLAMI SZEREP VÁLTOZÁSA

Történelmi visszatekintés

Az állam és a kormány szerepvállalása a történelem folyamán gyakran változott: az ókorban az állam birodalomszervező tevékenységet látott el, néhány ember érdekében mozgatta a kialakított szervezet által irányított emberek összességét, mégis közvetve olyan „jólétet” teremtett, amely a népesség növekedését hozta magával. A középkorban az állam a nemesi rendet szolgálta egy olyan társadalomban, ahol az urak harcoltak, a papok imádkoztak, a parasztok pedig gürcöltek.

A 17. században a kialakuló nemzetállamok gazdaságpolitikájának kettős célja volt: az államot megerősítő gazdasági hatalom kiépítése és az államhatalom felhasználása a gazdasági növekedés előmozdítására és a nemzet gazdagítására. Az államok azonban mindenekelőtt a bevételeket hajszolták, és ezek örökös szűkössége gyakran

olyan politikai lépésekre csábította őket, amelyek hátrányosak voltak a valódi termelőtevékenység szempontjából. Céljaik megvalósítására törekedve e században a politikusok a rivális nemzetállamok és a saját alattvalóik egymással ellentétes érdekeivel foglalkoztak. A helyi önkormányzatok már elég nagy hatalmat szereztek a gazdaság irányításában és ellenőrzésében: vámot szedtek, a helyi kereskedő- és kézműves céhek rögzítették az árakat és a béreket, és emellett szabályozták a munkakörülményeket is.

A 19. századi gazdaságtörténet kevés témakörét övezi oly sok félreértés, mint az állam vagy a kormány gazdasági szerepét. Egyfelől ott van a *laissez faire*³ mítosza, mely szerint a büntetőtörvények megalkotását és (többé-kevésbé szigorú) betartását nem számítva az állam következetesen távol tartotta magát a gazdaságban való bármiféle beavatkozástól. Másfelől pedig ott a marxista álláspont, mely szerint a kormányok tulajdonképpen az uralkodó osztály, a burzsoázia „végrehajtó bizottságaiként” működtek. A történelmi valóság azonban bonyolult és sokszínű, és nagyon távol áll e két leegyszerűsítő elképzeléstől.

A kormány sokféle szerepet játszhat a gazdaságban. Ezzel kapcsolatos legalapvetőbb funkciója, amelyről nem mondhat le, és amely elől nem térhet ki, az a *törvényi feltételek megteremtése* a gazdasági szereplők számára. Ez az egyszerű, „el a kezekkel” politikájától a totális állami ellenőrzésig terjedhet. A legfőbb bűn ezen a területen nem a beavatkozás vagy a be nem avatkozás, hanem a kétértelműség. A játékszabályoknak világosnak, egyértelműnek és betarthatónak kell lenniük.

Az államnak és a kormánynak két fontos területen van kiemelkedő és át nem ruházható szerepe: az egyik a jelen társadalmának megóvása és egészségügyön (és környezetvédelmen), a másik a jövő nemzedékének a formálása az oktatáson (és a környezetvédelmen) keresztül. A többi (infrastruktúra fejlesztése, mezőgazdaság támogatása, a magánvállalkozások segítése stb.) ezek után következik.

A legtöbb európai országban nagy hagyományai voltak az állami paternalizmusnak,⁴ éppen ezért az Osztrák–Magyar Monarchia hazánkban meghonosodott szemlélete után nem volt nehéz áttérni a szocializmus paternalista szemléletére, ahol évtizedeken keresztül kiskorúként kezelték az állampolgárokat. A Monarchia vasútpolitikája például először az állami tulajdont és működtetést részesítette előnyben, aztán a magántársaságokat, majd végül megint visszakanyarodott az államvasutakhoz, napjainkig megőrizve ezt a struktúrát.

A 20. században nagy intézményi változás volt a kormányok szerepvállalásának megnövekedése. Az előző korokkal összehasonlítva: a 17. század abszolút uralkodói kényük-kedvük szerint próbálták országaik gazdaságát alakítani, de elegendő forrás nélkül és megfelelően hatékony eszközök híján. A 19. században – a klasszikus közgazdászok (Adam Smith, David Ricardo) hatásának köszönhetően – a kormányok már tudatosan korlátozták saját gazdasági szerepvállalásuk mértékét. A kormányzati expanzió a 21. században teljesedett ki. A múlt században (békeidőben) az állami kiadások a nemzeti jövedelem 10%-át sem érték el, a második világháború után a lényegesen nagyobb nemzeti jövedelmen belül azok 30-40%-ra emelkedtek (néhány, általában a szegényebb országokban azt meg is haladják).

Kínálatösztönző gazdaságpolitika a 90-es években

A 90-es évek elején tapasztalt pénzügyi-gazdasági folyamatok elemzése alapján, a hazai közgazdászok egy része szintén kimutatta az állami szerepvállalás iránti növekvő igényt. Leszögezték, hogy a magyar gazdaságban a piaci viszonyok még csak akadozva, sok súrlódással és nagy bizonytalanság mellett működnek. Ettől a gazdaságtól nem lehet reálisan elvárni, hogy globális egyensúly megteremtése után, spontán módon dinamikusabban kezd növekedni. A meglévő erőforrások egy jelentős része nem mobilizálható, önmagától nem képes reagálni a kedvező piaci viszonyokra sem. Ezért az aggregált kereslet nagyságát befolyásoló monetáris és költségvetési politika csak kevésbé lehet hatásos. A nyolcvanas években elkezdődött rendszerlebontás és a hároméves átmeneti szakasz ellenére sem sikerült túllépni a szocialista termelésre jellemző improduktivitáson. A felhasználható produktív források jelentős mértékben elmaradtak a működés fenntartásához szükséges igények mögött. Éppen ezért úgy gondolták, hogy a lehetséges és kívánatos gazdaságpolitikának a kínálati oldalra kell koncentrálnia, és a termelési oldal átépítésére és fejlesztésére. A keresleti oldalnak is ehhez kell igazodnia. A gazdasági átmenet e szakaszában kívánatos kínálatösztönzést középpontba helyező politika főbb elemeit a következőkben foglalták össze (Mellár–Veress, 1994):

- a strukturális válság kezelése: állami segítséggel, átalakítás, reorganizáció, technikai-technológiai fejlesztési alapok működtetése, átképzési programok;

- a beruházások ösztönzése: kedvezményes hitelakciók kiterjesztése, kamattámogatási rendszer bevezetése a reál-hitelkamatlábak és a profitráta közötti táguló rés szűkítése érdekében;

- a kormányzati kiadások növelése: direkt állami megrendelések növelése, infrastrukturális beruházások indítása;

- a privatizáció átalakítása: hazai privatizációs kereslet szélesítése új eszközök bevezetésével, a privatizációs kínálat fokozása reorganizációval, feljavításokkal, vállalatok szétbontásával;

- a kisvállalkozások hathatós támogatása hitellel, tanácsadással, speciális konstrukciókkal;

- szelektív, célzott szociálpolitika kialakítása a rászorultsági elv alapján, a nagy elosztási rendszerek fokozatos átalakítása.

1993 második felében olyan negatív jelenségek kumulálódtak, amelyek tovább szűkítették a gazdaságpolitika mozgásterét. Ezek közül is kiemelhetők a költségvetésnek a tervezett jóval meghaladó hiánya, az ebből fakadó keresletszűkítő intézkedések, a pénzügyi közvetítőrendszer, a bankrendszer válsága és az agrárgazdaság recessziója. Ehhez járult a világgazdasági recesszió, illetve annak veszélye is. Mindezek alapján javasolták újrafogalmazni az állam szerepét a gazdaságban, miszerint a kormánynak a korábbiaktól eltérő és aktívabb szerepet kell(ene) játszania (Mellár–Veress, 1994).

A 90-es évek végén úgy tűnt, hogy az állami szerepvállalás azonos a közpénzek begyűjtésével és elosztásával, holott az állam szerepe a piacgazdaságban nem korlátozható csak a források akkumulálására és azok különféle célú felhasználására. Újból napirendre került az állami szerepvállalás átgondolása, stratégiai eszközként jelentő-

ségének növelése, különösen a törvényi feltételek megteremtésének befejezése, betartása és betartatása, valamint a produktív tevékenységen belül az innovatív jellegű közreműködés terén (Pálfalvi–Szentés, 1999).

Az Európai Unióhoz való csatlakozást megelőző időszak

A 2002-ben hivatalba lépett kormány (Kormányprogram, 2002) következőképpen fogalmazta meg az állam feladatait: az állampolgár és a család sokrétű támogatása; a szociális piacgazdaság védelme és erősítése; az autonóm civil szféra egészséges működésének szavatolása; a jogállami csorbíthatatlanság garantálása; az ország polgárai esélyegyenlőségének elősegítése; az Európai Unióhoz való magyar csatlakozás elősegítése. Ennek megfelelően álljanak itt az akkori kormányprogram vonatkozó főbb kitételei.

Az Európai Unió normáinak megfelelő nemzeti kormányzás:

– A kormány megbecsüli a nemzet jövőt építő történelmi tradíciót.

– Nemzeti céljaink megvalósításának alapvető feltétele és ezért a következő évek legfontosabb feladata az Európai Unióhoz való csatlakozás, így a magyar állampolgárok egyben az Európai Unió polgáraivá is válnak. A magyar nyelvet, gazdag kulturális örökségünket az Európai Unió tagállamaként is megőrizzük, gyarapítjuk.

– A kormány végrehajtja, illetve kezdeményezi az EU-ban való belépéssel járó alkotmányos, illetve közjogi lépéseket, ideértve mindenekelőtt az alkotmány megfelelő módosítását, az államszervezet szükséges átalakítását. A kabinet végrehajtja az EU-támogatások elnyeréséhez szükséges szervezeti változtatásokat is. Magyarország 2005–2006-ban már az EU-tagállamok szokásos hétköznapiját élheti, beépül az „európai közigazgatási térbe”.

A gazdaságba való indokolatlan állami beavatkozások megszüntetése:

– A kormány nem kíván indokolatlanul beavatkozni a piacgazdaság működésébe, sőt ellenkezőleg: depolitizálni kívánja az állam gazdasági szerepvállalását. Az Európai Unió versenypolitikájának megfelelő, „semleges” állami támogatási rendszert működtet. A szociális piacgazdaság eszméinek megfelelően, az állam jelen lesz a gazdaságban, hogy betölthesse a gazdasági növekedést erősítő, esélyteremtő, esélykiegyenlítő feladatát. A kormány színvonalas jogalkotás útján állapítson meg stabil, piacokonform játékszabályokat; garantálja az üzleti élethez is elengedhetetlen jogbiztonságot.

– Magyarországnak változatlanul szüksége van tőkére és csúcstechnológiára, ezért – összhangban a nemzeti gazdaságpolitikai elképzelésekkel, illetőleg az uniós szabályokkal – támogatandók a külföldiek befektetései. A multinacionális vállalatok jelenléte a magyar gazdaság fontos stabilizáló tényezője, ezért megfelelő partneri viszonyt alakítunk ki ezekkel a társaságokkal. Az állam – megfelelő törvénymódosításokkal – előmozdítja a Budapesti Érték- és Árutőzsde kellő megerősödését.

A kormány egyik *alapvető feladata a decentralizáció*, a túlzottan központosított kormányzati hatalom észszerű lebontása. Ebből a szempontból alapvető feladat a települési önkormányzatok hatásköreinek bővítése és hatáskörük pénzügyi alátámasztása, önkormányzati finanszírozási reform útján. Az európai uniós csatlakozás határozot-

tan megköveteli – az egyébként is szükséges, de politikai okokból rendre elhalasztott – *önkormányzati reform* végrehajtását. A kormány elképzelése szerint a reform három részből áll: az alap a községi és városi, azaz a lakossághoz legközelebb álló önkormányzatok autonómiájának megerősítése, ezt követi az úgynevezett „kistérségek” – alapvetően az önkormányzatok társulásával való – kialakítása, végül a regionális közigazgatás létrehozása (Kormányprogram, 2002).

Áttekintve és értékelve a piacgazdaságra való felkészültség szintjét, valamint az állami szerepvállalás fontosságának és tartalmának megítélését, megállapítható, hogy időben változó tartalmú igényekről és szerepvállalásokról volt szó. A társadalomban valóban hozzászókkott az új feltételrendszerhez, ez azonban nem jelentette azt, hogy teljes mértékben elfogadta a piacgazdaságot (kegyetlen megnyilvánulásaival együtt). A „vadkapitalizmus” kora már Nyugaton is lejárt. Az állam hosszú távú szerepe lehet az adott társadalomban, az adott gazdasági viszonyok közepette olyan gazdasági környezet és feltételrendszer kialakítása, amely elősegíti az alapértékek érvényesülését.

Az Európai Unió tagországaiban alkalmazott eszközrendszer

Az állami szerepvállalás vizsgálatakor nem tekinthetünk el attól, hogy az Európai Unióhoz való csatlakozást követően, a nemzetállamok felett megjelent az Európai Unió mint szupranacionális szintű kormány. Az EU a szubszidiaritás elve alapján feladatokat emelt a nemzetek feletti szintre: politikákat alakít ki, szabályoz, korlátoz, támogat stb.

A célok elérése érdekében az Európai Unió szakbizottságai és döntéshozó szervezeti időről időre (az utóbbi évtizedekben rendre a hétéves pénzügyi-támogatási ciklushoz igazodva) értékeli az eredményeket és a tapasztalatokat, és erre építve kiigazítják, módosítják az alkalmazott eszközrendszert. A főbb elemeket áttekintve, az intézményrendszer egészében kikristályosodott, a változtatásokat főként a keleti bővítés indokolja, hiszen kibővülnek a testületek, a döntés-előkészítés, illetve a döntéshozatal is új eljárási rendet igényel.

A második elemcsoport a *közösségi politikák és alapelvek* rendszere. A nyilvánosan hozzáférhető joganyag egyaránt tartalmazza a közösségi határozatokat, az irányelveket és az ajánlásokat, vagyis a különböző szintű orientációs elemeket. A környezetvédelemben egyre nagyobb jelentőséggel bírnak az egyes speciális szakterületre vonatkozó irányelvek, mint például a hulladékelhelyezés és -égetés szabályai vagy a CO₂-kereskedelem, termékdíjak kialakítása stb.

A *regionális politika* alapelvei (szubszidiaritás, decentralizáció, koncentráció, addicionalitás, programozás, partnerség, monitoring) szakmai körökben tervezési alapelveket is jelentenek, és alkalmazásuk főként az előcsatlakozási alapok felhasználása során már gyakorlattá vált. A Magyarországon 1996-ban elfogadott területfejlesztési törvény például – a kelet-közép-európai országok közül elsőként – alkalmazta az EU regionális politikájának alapelveit.

Az eszközök harmadik főcsoportja az EU *pénzügyi támogatásainak* rendszere. Ebben három fő forráscsoporttal számolhatunk: a strukturális alapok – melyek a lehetséges támogatások legnagyobb arányát képviselik –, a kohéziós alap, valamint az agrártá-

mogatások. A strukturális alapok alapvetően a regionális politika szűken vett eszközrendszeréhez kapcsolódnak, a kohéziós alapból pedig a közlekedésiinfrastruktúra- és a környezetvédelmi fejlesztéseket támogatják.

Az EU a strukturális alapokból nyújtott támogatások eredményeként a gazdasági és szociális kohézió elérését megalapozó hatásokat vár. E hatásoknak köszönhetően a támogatásban részesülő régiók gazdasági és társadalmi szerkezetének kell átalakulnia.

A kohéziót biztosító támogatások alapvetően három területre koncentrálnak: az emberi erőforrás fejlesztésére, a vállalkozásoknak nyújtott segítségre és az alpinfrastruktúra kiépítésének előmozdítására. A támogatások rövid távú fejlődési tényezőként mindhárom területen hatással vannak az adott régió helyzetére, és olyan endogén és exogén⁵ fejlődést indítanak el, amelynek hatására hosszú távon is érvényesülő fejlődési tényezők alakulnak ki. E tényezők eredményeként csökken a munkanélküliség, emelkedik a jövedelem, és javulnak az életkörülmények. Mindezek várhatóan együttesen elősegítik a gazdasági és szociális kohézió erősítését.

Az emberi erőforrás fejlesztésére fordított támogatások elsődleges célja a támogatottak képzettségének és képességeinek bővítése, erősítése, az alkalmazhatóság szélesítése. Ez azt jelenti, hogy könnyebb állást találni, illetve csökken az állás nélkül maradás veszélye. Az emberi erőforrásra fordított támogatások hatással vannak a vállalkozásokra is: például egy speciális képzési program egy új üzem beindításával kapcsolódhat össze. Közvetve, általános hatásként jelentkeznek a vállalatok számára a munkaerő alkalmazhatóságának és termelékenységének javulásából származó előnyök. Mindezek a hatások együttesen eredményezhetik egy régió versenyhelyzetének javulását és a munkanélküliség csökkenését.

A vállalkozásoknak nyújtott támogatások segítséget adnak a versenyelőnyök megeremtéséhez. A támogatások fizikai és immateriális beruházások területén is jelentkeznek. A kapacitások bővítéséhez nyújtott támogatás a beruházási költségek mérsékléséhez járul hozzá, a termelékenység növelését elősegítő támogatásokkal együtt ez a támogatás a termelési költségek csökkenéséhez vezet, ami fokozza a vállalat versenyképességét.

A nem anyagi jellegű javakba történő beruházások területén nyújtott támogatások szintén növelik a vállalkozások versenyképességét. Például a marketingtevékenység fejlesztéséhez nyújtott támogatás eredménye közvetlenül megmutatkozhat új piacok meghódításában, de például az is a támogatások sikerét mutatja, ha az innovációs tevékenységekre fordított támogatásnak köszönhetően, az adott vállalat jobban helyt tud állni az élesedő verseny közepette is. A vállalkozások számára közvetett előnyök származhatnak a megerősödött regionális gazdasági környezetből is, ami például a kutatóközpontoknak, az innovációs parkoknak vagy a konferenciaközpontoknak nyújtott támogatások hatására kedvezőbb külső feltételeket biztosít a vállalatoknak.

Az infrastruktúra fejlesztésére fordított támogatások hatása közvetetten jelentkezik, és egyaránt érinti a helyi lakosságot és a vállalkozásokat. A hatások sokrétűek, egyrészt bizonyos beruházások (például egy új kikötő, autópálya vagy energiahálózat megépítése) termelési költségeket csökkentenek, másrészt egyes beruházások megszüntetnek bizonyos termelést korlátozó tényezőket (például a vízvezeték-hálózat kiépítése lehetővé

teszi a farmok fejlődését, egy repülőtér a turizmus felvirágzását segítheti elő), harmadrészt az infrastrukturális beruházások a gazdasági környezetet javítják (például a telekommunikációs hálózat kiépítése új kapcsolatok kibontakozását segítheti elő a helyi vállalkozások között is). Az infrastrukturális beruházások a már kialakult gazdasági tevékenységek számára is kedvezőbb feltételeket teremtenek, ugyanakkor új beruházók számára is növelik a régió vonzerejét.

A vázolt modellben endogén fejlődés alatt az elsősorban a belső adottságokra, készségekre épülő fejlesztési stratégia mentén megvalósuló fejlődési folyamat értendő. Valamely régióban a tartós fejlődésnek egyik feltétele, hogy a fejlődést rövid távon előmozdító tényezők (versenyképesség, infrastruktúra, gazdasági szerkezet, környezet állapota stb.) beépüljenek, részévé váljanak a társadalmi-gazdasági erőforrásoknak, és mobilizálják azokat. Ily módon hosszú távú fejlődési tényezők keletkeznek, amelyek további fejlődést segítenek elő.

A rendszerváltás a gazdaságban, a társadalomban és a politikában olyan változásokat hozott, amelyek első pillantásra a nyugat-európai piacgazdaságra hasonlítanak, de alapos vizsgálatok után kiderült, hogy a hasonlóság csak felszínes, mert Magyarországon úgy alakult ki a piacgazdaság, hogy a régi tervgazdaság jellemzői újjászülettek, csak módosult formában (Cséfalvay–Matolcsy, 2009). Ennek főbb jellemzői a következők:

- állami tulajdon helyett külföldi tulajdon túlsúlya;
- állami monopólium helyett magánmonopólium;
- állami nagyvállalatok túlsúlya helyett globális vállalatok túlsúlya (Magyarországon egy torz oligarchikus kapitalizmus alakult ki);
- régi eladósodás helyett új és növekvő nemzetközi eladósodás;
- rejtett munkanélküliség helyett nyílt munkanélküliség.

Összességében megállapítható volt, hogy az új magyar piacgazdaság a régi gazdasági rendszerhez hasonlóan pazarló volt, mert jelentős újraelosztás mellett pazarlóan bánt a legfontosabb erőforrásokkal, a munkaerővel és a tőkével.

A NEOKLASSZIKUS ELMÉLETEK BÍRÁLATA

A neoklasszikus közgazdászok által vázolt „általános egyensúlyelmélet” modellje szerint

- a piac tökéletes;
- ha a termelés és fogyasztás nincs egyensúlyban, korrekciós mechanizmusok jönnek létre a gazdaság általános egyensúlyának irányába (a vállalkozások megváltoztatják a termelési arányokat).

A neoklasszikus elméletek bírálatának legfontosabb elemei:⁶

- a piacok nem tökéletesek, ugyanis a piaci viszonyok térhódításával szinte azonnal monopolpiac alakult ki, tökéletes verseny nélkül;
- a piaci szereplők informáltsága nem teljes körű és nem homogén;
- a gazdaság szereplői racionalitásra törekszenek, és ezért a fogyasztók és a termelők is maximális hozamot akarnak elérni, de ezek a törekvések egymás ellen hatnak;
- a piac szereplői nem vették figyelembe és elhanyagolták az extern hatásokat;

– a piac mindenhatóságába vetett hit következtében visszaszorult az állami beavatkozás;

– árutermelési és pénzügyi válságok következtek be, melyek saját maguktól nem oldódtak meg, minden esetben szükség volt az állam, államok beavatkozására a piaci válságok enyhítése érdekében;

– kereslethiányos (keresletkorlátos) piacok alakultak ki, mert a jövedelmek egy része kivonul a gazdaságból.

Az egyensúly közgazdasági értelmezéséről szóló tanulmányában Dusek Tamás felsorolja az egyensúly legalább tíz közgazdasági kontextusát, majd azokat tárgyalja is (Dusek, 2013). Ennek során negyedikként említi „az egymással összefüggő összes piac általános egyensúlya” kategóriát. És elérkeztünk az „általános egyensúlyelmélet” (Walras, Arrow, Debren és sokan mások) sajátosságához, amely „a tényleges gazdasági problémáktól távol eső kérdésekkel foglalkozott, képtelen volt egy dinamikus, a szereplők között szétszórt információval jellemezhető világ racionális erőforrás-allokációját lehetővé tévő folyamatok magyarázatára” (Dusek, 2013:37). Figyelemre méltó a következtetés, miszerint az egyensúlyt általában célként jelölik meg, melynek eléréséhez az állami beavatkozás javasolható.

Levonható a következtetés tehát, hogy *a piacgazdaság egyensúlyhiányos, állami beavatkozás nélkül nem jön létre optimális piaci rendszer*. Nem véletlen, hogy 2009-ben a szabadelvű és szociális piacgazdaság értékelése során mértékadó közgazdászok az alábbi következtetésre jutottak: „A szabad verseny piaci modell, az állami szabályozás gyengeségei miatt, rendre válságokhoz vezet, míg a szociális piacgazdasági modell a túlzott állami szabályozás miatt veszít versenyképességéből” (Cséfalvay–Matolcsy, 2009).

A piacgazdaság működésével együtt járó munkanélküliség csak gazdasági növekedéssel csökkenthető. A munkaerőpiacon is hiány van, a bérek nem rugalmasak, és szükség van munkahelyteremtést elősegítő állami beavatkozásra. Az utóbbi évtizedek tapasztalatai felhívják a figyelmet a pénzpiacok szerepére, az egyensúlytalanságot előidéző műveletekre, a spekulációra.

AZ ÁLLAMI BEAVATKOZÁS INDOKOLTSÁGA, TERÜLETEI, FELADATAI

Az állam beavatkozása a gazdaság működésébe lehet segítő vagy korlátozó jellegű. Az állami beavatkozás irányai többféleképpen csoportosíthatók, az egyik ilyen csoportosítás feladatkörök szerint (Bacsi, 2012):

– *Stabilizáció*, amely elsősorban a gazdaság működőképességének fenntartására vonatkozik, az ehhez szükséges intézményi, jogi, közhatalmi háttér, a gazdasági ellenőrzés és szabályozás biztosítása. Az állam figyelemmel kíséri a fő gazdasági folyamatokat, és megpróbálja azokat kedvező irányba terelni.

– *Redistribúció*, mely újraelosztási feladatokat jelent. A jövedelmek egy részének adók formájában történő elvonása, majd az így befolyó források támogatások formájában történő újraelosztása. Az állam beavatkozása nélkül a piac csak rendkívül egyenlőtlenül alakítaná ki a jövedelmek eloszlását, és ezt az európai társadalmak ma már elfogadhatatlannak tartják.

– *Allokációs feladatok* olyan javak és szolgáltatások biztosítása érdekében, amelyeket a magánszféra nem vállal, ezért az államnak kell gondoskodnia előállításukról. Ez többnyire nagy tőkebefektetéssel járó tevékenységeket jelent, melyek megtérülése kétértelmű vagy nagyon sok időt vesz igénybe, ugyanakkor a társadalom számára fontosak. A közjavak esetében vannak olyanok, amelyek esetében nem lehet vagy nem célszerű a piacosítás (ilyenek lehetnek a honvédelem, rendvédelem, stratégiai infrastruktúrák stb.). Idetartozik továbbá a külső gazdasági hatások (externáliák) szabályozása is. Az európai uniós versenypolitikával összhangban a monopolista elemek korlátozása is állami hatáskör.

Miközben a redisztribúció, vagyis a jövedelmek újraelosztása szinte valamennyi közgazdasági elemző felfogásában közös feladat, a kritikák alapvetően elsősorban az újraelosztás arányaira és céljaira vonatkoznak. A körvonalazódó, új növekedéspárti gazdaságpolitika egyértelműen hangsúlyozza, hogy az állam feladata olyan keretek megteremtése, amelyek elősegítik a gazdasági teljesítmények növekedését, a bürokrácia csökkentését, a vállalkozók működési feltételeinek javítását.

A pénzügyi válság után

A 2008-as pénzügyi válság, majd az azt követő, kiterjedt gazdasági válság újra a figyelem középpontjába helyezte az állami szerepvállalás és szabályozás kérdését (Lentner, 2013). A szabályozás felértékelődésén túl, a gazdaságpolitika mint az állami aktivitás egyik fő kifejezője szintén előtérbe került. A tulajdon védelme mellett, a válság utáni időszakban az állam új szerepeket kapott. Lentner Csaba hangsúlyozza, hogy a neoliberalis gazdasági modell rendszerválsága miatt az állami szerepvállalásban felértékelődnek a következő intézmények:

- a piac működését szabályozó intézmények (externáliák, információs aszimmetria, méretgazdaságosság, piaci torzulások stb.);
- stabilizációs intézmények, amelyek biztosítják a gazdasági aktivitás számára a megfelelő környezetet (árstabilitás, makrogazdasági kilengések, krízisek kezelése);
- legitimitációt biztosító intézmények, a piacgazdaság működéséhez elengedhetetlen társadalmi stabilitás érdekében (társadalombiztosítási rendszer, redisztribúció stb).

A modern gazdaságban a „hagyományos” termelési, árupiacra túlméretezett szinte meghatározó mértékben megnőtt a pénzpiacok jelentősége. A pénzpiacok nemcsak nemzetközi intézményeket működtetnek, hanem globálissá váltak. Lentner Csaba véleménye szerint a neoliberalis piacgazdasági modell lényegéből fakadt, hogy a banki termékek innovációját nem követte a felügyeleti és a szabályozási rendszer innovációja. Ezért az újjászerveződő magyar állam gazdaságpolitikájának mozgásterében indokolt volt a jegybanki politika korszerűsítése is (Lentner, 2013).

Magyarországon az állam megnövekedett szerepvállalása a gazdaságban az úgynevezett unortodox gazdaságpolitikával jellemezhető. Ennek során a hagyományos kiigazító intézkedések helyett a korábban kevésbé használt módszerek kerültek előtérbe:

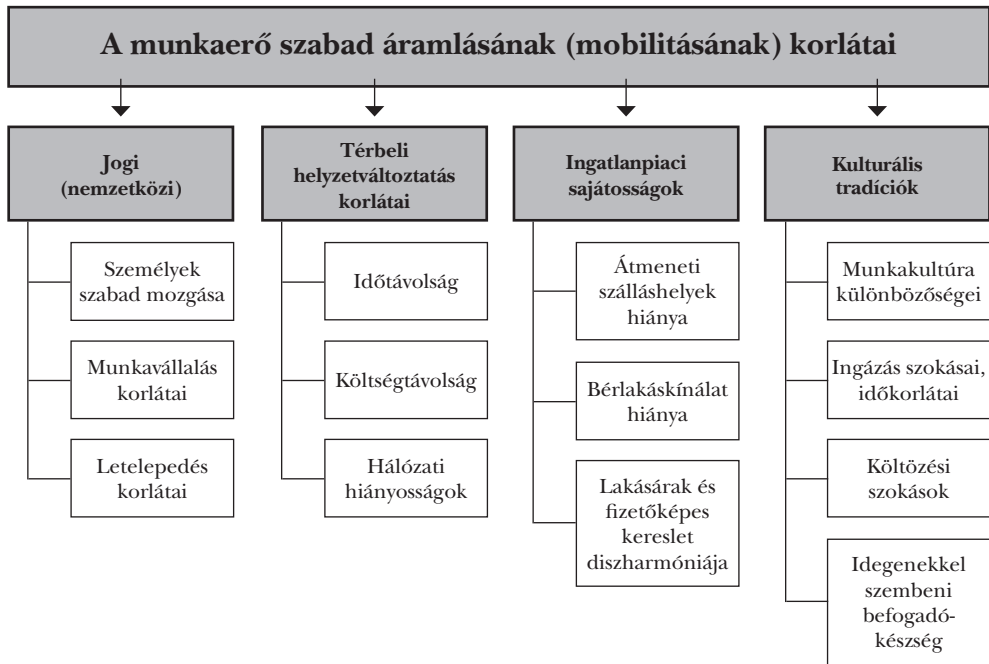
- az állam szerepének újraértelmezése („hard government”), az állam többek között aktív piaci szereplőként is megjelenik;

- a kreativitás középpontba állítása – társadalmi „unortodoxia”;
- az Európai Unióban és Nyugat-Európában tapasztalható dezintegráció, stratégiahiány következtében a nemzeti szerepvállalás újraértelmezése („keleti nyitás”).

Munkaerőpiaci jelenségek

Az elmúlt években a piaci egyensúlytalanság erősödő jelei mutatkoztak a foglalkoztatás és a munkaerőpiac területén. A több évtizedes demográfiai hullámokat a képzési-oktatási rendszerek nem vették kellően figyelembe, és ezért összességében és strukturálisan is munkaerőhiány alakult ki Magyarországon. Az Európai Unióban működő „négy szabadság” elvéből következően, a különböző országok között lehetővé vált a különösebb korlátozás nélküli munkavállalás és az ehhez kapcsolódó munkaerő-áramlás. Ugyanakkor, ha csak az európai dimenzióban vagy szűkebben, makrotértségben vizsgáljuk a munkaerő-áramlás lehetőségeit, megállapítható, hogy annak objektíven fennálló korlátai vannak (Veres, 2008).

2. ábra: A szabad munkaerő-áramlás korlátai

Forrás: Veres, 2008

Az 2. ábra jól tükrözi, hogy a korábban kemény, jogi korlátok (az Európai Unióba történő belépést követően szabadabb munkavállalás) lazultak, emellett azonban a térbeli helyzetváltoztatás korlátai objektíven működnek, s ezen túlmenően az ingatlanpiaci sajátosságok és a kulturális tradíciók is visszafogják a munkaerő mobilitását. A globalizációs

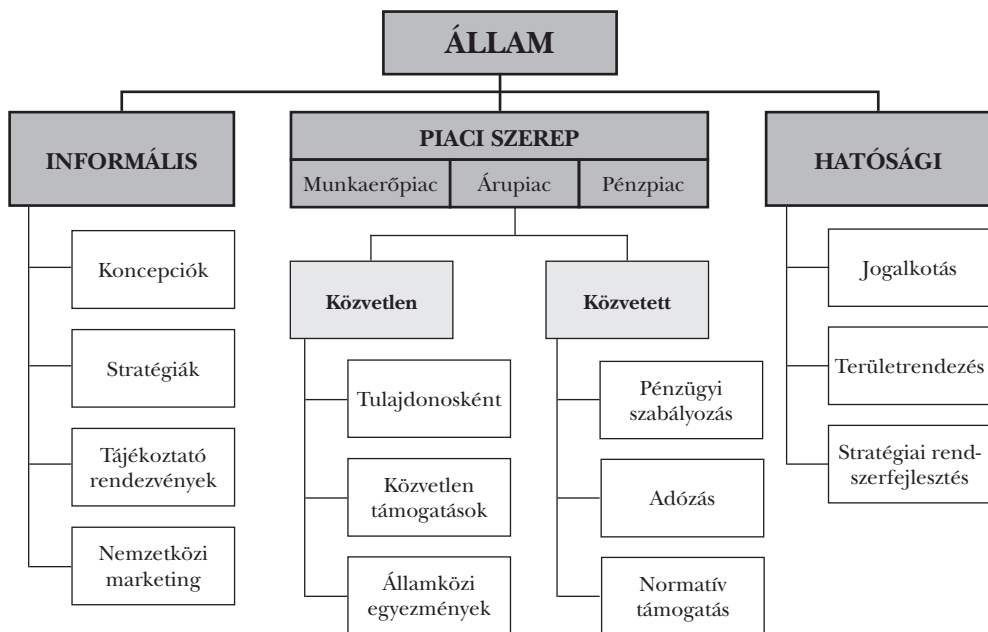
gazdasági térben a transznacionális vállalatok folyamatosan keresik a versenyelőnyöket. A hagyományos erőforrások jelentősége folyamatosan mérséklődik, és az új, egymással is versengő versenyelőnyök regionálisan és lokálisan értelmezhetők. Ebben meghatározó a helyi munkaerő képzettsége, tudása, kultúrája és az erre támaszkodó helyi gazdasági, vállalkozói specializáció. Felértékelődik tehát a munkaerőpiac és annak szabályozása, működtetése mint versenytényező a világpiacon. Érthető tehát, hogy az állam gazdasági szerepvállalásában is az egyik kihívás a munkaerőpiaci keresleti-kínálati viszonyok figyelemmel kísérése és a szükséges állami beavatkozás eszközrendszerének korszerűsítése.

ZÁRÓGONDOLATOK

Nem kétséges, hogy szükséges az állam gazdasági szerepének változtatása a Rodrik-féle gondolatmenet alapján, továbbá számos felsorolt ok, valamint az egyre erősödő globalizációs kényszer miatt (Rodrik, 2000; Rodrik–Subramarian, 2003). Indokolt az állam részvétele mindhárom mértékadó és jól beazonosítható piacon, az áru- (vagy termelési) piacon, pénzpiacon és a munkaerőpiacon egyaránt.

Az alapvetően keresletélénkítő állami beavatkozás és szerepvállalás *növekedés- és fejlődésélénkítő céljai* fókuszálhatnak a minőségi elemekre (Kőrösi, 2010). A biztonság (safety), a védelem (security) és az ellátás (supply) központi kormányzati feladatait célszerű az endogén erőforrásokra építeni. A 3. ábrán a szerző által javasolt struktúra az állami szerepvállalás célszerű irányait mutatja a gazdaságban.

3. ábra: Az állami szerepvállalás javasolt irányai a gazdaságban

Forrás: Saját szerkesztés

Az állam gazdasági szerepvállalásában a szokásos megközelítésmód fő folyamatként a piaci szerepvállalást értelmezi. A közvetett eszközök alkalmazása lehet széles körű és meghatározó, a piac valamennyi szereplője számára átláthatóan biztosítva az esélyegyenlőséget. Ez a módszer teljes egészében összhangban van az Európai Unió alapelveivel is (transzparencia, partnerség, horizontális elvek stb.). Ugyanakkor az állam közvetlenül is szerepet vállalhat a piacon, természetesen *figyelembe véve az Európai Unió irányelveit a tiltott állami támogatásokról*.

Az elmúlt húsz évben felértékelődött az úgynevezett informális szerepkör, amely elsősorban a társadalmi-gazdasági-környezeti folyamatok tervezéséhez kapcsolódik, mind középtávon, mind hosszú távon. A tervek igazán akkor értékesek, ha egy tervezési folyamat termékei, és mivel sok információt tartalmaznak, orientálják és segítik a piaci szereplőket. Az államnak a nemzetközi gazdasági diplomácia és marketing-tevékenység révén jelentős szerepe lehet a nemzeti gazdasági szereplők piacra juttatásában. Nagyon sok olyan ország van jelenleg is a világgazdaságban, ahol az állami vezetők természetesnek tartják az államközi megállapodásokat, a gazdasági együttműködések állami segítségét (Novoszáth, 2017).

Az állam hatósági szerepköre is rendkívül fontos, elsősorban a stratégiai rendszerek kialakításában, fejlesztésében és működtetésében (biztonság, védelem, ellátás), valamint a városi és vidéki területhasználat szabályozásában és az ezekhez kapcsolódó jogalkotásban.

A vázolt struktúra mellett, hogy rendszerezi az állam célszerű szerepvállalását a gazdaságban, felhívja a figyelmet a piacok összetettségére, az információs és rendszerfejlesztő funkciók fontosságára. A stratégiai rendszerfejlesztés lehetőségei egyre több területen bontakozhatnak ki a biztonsági, védelmi és ellátási feladatok vállalásának, vagy a nyugati országokban (Philippe, 1998) már több évtizede működő „gazdaságkutatás” korszerű megoldásai irányában.

JEGYZETEK

- ¹ A külföldi cégeknél magasabb a bérszínvonal. A probléma (feszültség) sajnos éppen a magyar tulajdonnál jelentkezik.
- ² A transznacionalizálódási index (TNI) összetevői: tulajdonrészesedés, exportteljesítmény, foglalkoztatás, beruházási volumen.
- ³ Laissez faire: az államoknak a gazdasági életbe történő mindennemű beavatkozását elvető klasszikus gazdasági liberalizmus jelmondata.
- ⁴ Paternalizmus: felsőbbeségi helyzetből támogató.
- ⁵ Endogén: belső hatásra bekövetkező, exogén: külső hatásra bekövetkező.
- ⁶ Dr. Oroszi Sándor makrogazdasági előadásai és jegyzetei alapján, melyeket a Pécsi Tudományegyetem regionális gazdaságtani doktori iskolájában tartott 1997 és 2000 között.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bacsi Zsuzsanna (2012): *Közgazdasági ismeretek*. Pannon Egyetem.
- Chikán Attila (1997): *Jelentés a magyar vállalati szféra nemzetközi versenyképességéről*. „Versenyben a világgal” kutatási program. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest.

Veres Lajos: Az állam gazdasági szerepvállalásának felértékelődése

- Clerr, Philippe (1998): A gazdaságkutatás. In: *Információs világlejtelés 1997–1998*. Szerk. Varga Csaba, UNESCO–ORTT–Stratégiai Kutatóintézet, Budapest, 268–284.
- Cséfalvay Zoltán – Matolcsy György (2009): *Megújított szabadelvű és szociális piacgazdaság Magyarországon*. Jövőkép Sorozat 1., magánkiadás.
- Dusek Tamás (2013): *Tér és közgazdaságtan*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 33–40.
- Eperjesi Zoltán (2008): Az állami szektor szerepe a gazdaságban. *Külkereskedelmi Főiskolai Füzetek*, 22. sz., 5–13.
- Fábián Emília (2012): Tőkebefektetések Magyarországon. *Köz-Gazdaság*, 7. évf., 1. sz., 111–121.
- Kengyel Ákos (1999): *Az Európai Unió regionális politikája*. Aula Kiadó, Budapest.
- Kormányprogram (2002): Medgyessy Péter kormányának programja. 419. sz. parlamenti előterjesztés 2002. május 25.
- Kőrösi István (2010): A fenntartható fejlődést ösztönző állam – történelmi szerepváltozás. *Polgári Szemle*, 6. évf., 2. sz., 95–111.
- KSH (2003): *A külföldi működő tőke Magyarországon 2000–2001*. KSH, Budapest.
- Lentner Csaba (2010): A magyar élelmiszervetikum újjászervezésének stratégiai kérdései. *Polgári Szemle*, 6. évf., 2. sz., 28–44.
- Lentner Csaba (2013): *Bankmenedzsment. Bankszabályozás – pénzügyi fogyasztóvédelem*. Nemzeti Közszerológati és Tankönyv Kiadó, Budapest.
- Lentner Csaba (2005): *Rendszerváltás és pénzügypolitika*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lentner Csaba (2011): Az állami szerepvállalás gazdaságpolitikájának történelmi és tudományos háttere – Magyarország példáján keresztül. *Gazdasági Élet és Társadalom*, 12. évf., 1–2. sz., 88–98.
- Lentner Csaba (2013): *Közpénzügyek és államháztartástan*. Nemzeti Közszerológati és Tankönyvkiadó, Budapest.
- Matolcsy György (2015): *Egyensúly és növekedés*. Kairosz Kiadó, Budapest.
- Mellár Tamás – Veress József (1994): A magyarországi transzformáció gazdaságpolitikai dilemmái. In: *A gazdaságpolitika változó súlypontjai*. Szerk. Veress József, Akadémiai Kiadó, Budapest, 75–93.
- Novoszáth Péter (2014): *A társadalombiztosítás pénzügyei*. Nemzeti Közszerológati és Tankönyv Kiadó, Budapest.
- Novoszáth Péter (2017): Az új közgazdasági és pénzügyi szemlélet térnyerése a közszolgáltatás területén. *Taylor*, 9. évf., 2. sz., 48–55.
- Patai Mihály – Parragh László – Lentner Csaba (2015): *Magyarország a változó világban*. Éghajlat Kiadó, Budapest.
- Pálfalvi József – Szentes Ervinné (1999): *Technológiai előzetektetés: közlekedési-szállítói szektor 1999-től 2020-ig*. Készült az OMF Technológia Előzetektetés Program keretében, Budapest.
- Pitti Zoltán (2003): Versenytársakból útitársak – teljes jogú EU-tagságig vezető út. *Európai Tükör*, 8. évf., 3. sz., 2–34.
- Rodrik, Dani (2000): Trade Policy Reform as Institutional Reform. In: *Developing Countries and the Next Round of WTO Negotiations*. Ed. Bernard Hoekman et al., Harvard University, Handbook, <https://doi.org/10.1111/1467-9701.00282>.
- Rodrik, Dani – Subramarian, Arvind (2003): The Primacy of Institutions. *Finance and Development*, June, 31–34., www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2003/06/pdf/rodrik.pdf.
- Veres Lajos (2008): *Társégi logisztika*. Dunaújvárosi Főiskola Kiadói Hivatala, Dunaújváros.